

XXVII Интернационални научни скуп
Стратегијски менаџмент
 и системи подршке одлучивању
 у стратегијском менаџменту
SM2022

Subotica (Srbija), 20. Maj 2022. godine

Јелена Вељковић

Економски факултет
 Ниш, Србија

jelena.veljkovic993@gmail.com

Миљана Талић

Економски факултет
 Ниш, Србија

tmiljana@hotmail.com

ЦИРКУЛАРНА ЕКОНОМИЈА У ФУНКЦИЈИ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА КРИЗЕ ПРОУЗРОКОВАНЕ ПАНДЕМИЈОМ COVID 19 У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ¹

Апстракт: Глобални шокови попут пандемије, економске кризе и еколошких катастрофа, неповратно мењају услове живота и привређивања, а захтевају солидарност и координисано делање на међународном нивоу. Прелазак на циркуларну економију, у чијој основи је рационалније коришћење ресурса, продужавање животног века производа, смањење емисије штетних гасова и отпада, те очување животне средине, централни је део Европског зеленог договора и NGEU плана опоравка од пандемије COVID-19. С тим у вези предмет истраживања у овом раду су концепт циркуларне економије, СЕ пословни модели и начини како би се путем њих могле ублажити последице утицаја кризе COVID-19 на људске животе и економију РС, те створили услови за бржи опоравак националне економије. Произашао из овако дефинисаног предмета, циљ рада је дати преглед тренутног стања макроекономских варијабли РС и ЕУ, анализирати пакет мера за оправак од кризе предложен од стране наше државе и оних сугерисаних од стране ЕУ у оквиру Зелене Агенде за Западни Балкан. Очекивани резултат је идентификовање конкретних регулаторних, институционалних и економских акција транзиције ка циркуларној економији које ваља предузети на путу излечења привреде РС, а имплементираних на нивоу наших компанија које поседују највећи потенцијал за прелазак на ЦЕ пословне моделе.

Кључне речи: Циркуларна економија, пандемија COVID 19, ЦЕ пословни модели, СМП

CIRCULAR ECONOMY IN THE FUNCTION OF OVERCOMING THE CRISIS CAUSED BY THE COVID 19 PANDEMIC IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract: Global shocks such as pandemics, economic crises and environmental disasters are irreversibly changing life and business, and require solidarity and coordinated action at the international level. The transition to a circular economy, based on rational use of resources, reducing emissions of gases and waste, preserving the environment, is a central part of the European Green Agreement and the NGEU recovery plan from the COVID-19 pandemic. In this regard, the subject of research in this paper are the concept of circular economy, CE business models and ways to reduce the effects of the COVID-19 crisis on human lives and the RS economy, and create conditions for recovery of the national economy. Derived from a subject, the aim of the paper is to provide an overview of the current macroeconomic variables RS and EU, analyze the recovery measures proposed by our country and those suggested by the EU in the Green Agenda for the Western Balkans. The expected result is the identification of specific regulatory, institutional and economic actions of the transition to a circular economy that should be undertaken on the path to

¹ Овај рад је подржан од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

healing the RS economy, and implemented at companies with the greatest potential for transition to CE business models.

Key words: Circular economy, Covid 19 pandemic, CE Business models, SME.

1. УВОД

Свет данашњице може се окарактерисати као постмодерно, неизвесно, константно мењајуће и на изазовима утемељено друштво. На неминовност трасирања ортодоксне, “старе” економије, путем конвергенције економије, социјалних циљева, умрежавања, адаптивности и еколошке просвећености, указала је глобална пандемија COVID-19. Она је довела до кризе неслућених размера, глобалне рецесије, неизвесности, те проузроковала далекосежне, разарајуће последице по живот, здравље и привређивање светске популације. Дошло је до стагнације, назадовања и анулирања прогреса у готово свим државама света, а постигнутих током последње деценије на економском, социјалном и здравственом плану. Свет се суочио са горућим здравственим проблемима, економским контракцијама и социјалном кризом, какви нису виђени још од Другог светског рата. Привредне мере за ублажавање деструктивних последица кризе предузете од стране држава, а које су се превасходно огледале у зајмовима, различитим облицима државне и социјалне помоћи, показале су се краткорочно оправданим, али не и дугорочно одрживим. Постало је јасно да у условима када се слика света трајно изменила, привреде ће само уз огромне напоре моћи кренути напред, а да се актуелни модели привређивања морају променити из корена, остављајући простора за неке нове, штедљивије и адекватније новонасталим околностима. У будућности ваља размотрити алтернативне опције економског опоравка привреда, утемељене на одрживим моделима пословања, а субвенције креирати у складу са постулатима зелене економије, како су се у периоду кризе узроковане пандемијом COVID-19 управо они показали адекватним. Решење се, наиме, огледа у транзицији са линеарне на циркуларну економију, у чијој основи је поновна употреба, поправка или рециклажа производа који су завршили свој животни циклус, коришћење обновљивих извора енергије, промовисање друштвене одговорности и равномернији развој привреде, а са циљем успостављања потпуног склада на релацији привреда - друштво - природа.

На нивоу Европске Уније свест о томе да су се модели циркуларне економије показали делотворним у условима актуелне кризе, конкретизована је усмеравањем јавних политика ка концепту конкурентне одрживости европских привредних субјеката, у складу са Зеленим договором из 2019. године, као и кроз Стратегију одрживог раста и њене принципе еколошке одрживости, продуктивности, правичности и макроекономске стабилности. Значајна финансијска средства опредељена су и ка земљама Западног Балкана, а зарад санације последица кризе, опоравка и економског јачања њихових националних економија и друштва, посредством ЦЕ пословних модела.

У складу са свим напред реченим, полазна хипотеза у овом раду је да постоји вишеструка позитивна корелација између превладавања последица кризе изазване пандемијом COVID-19 у Републици Србији и имплементације концепта, постулата и пословних модела циркуларне економије, најпре на нивоу оних привредних субјеката у земљи који за тако нешто поседују највећи потенцијал, а потом и на остале секторе који за то имају одговарајуће предуслове. Циљ рада односи се на указивање на конкретне регулаторне, институционалне и економске мере које је могуће предузети у правцу помоћи компанијама у РС у искоришћавању сопствених компетенција, за прелазак на ЦЕ пословне моделе, а на путу излечења привреде РС.

2. ПОЗИЦИОНИРАЊЕ ЦИРКУЛАРНЕ ЕКОНОМИЈЕ У КОНТЕКСТУ ПРИВРЕДЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Циркуларна економија је концепт базиран на претпоставци употребе ресурса у производњи на начин који максимизира трајање вредности произведеног производа или услуге, на минимум смањује отпадни материјал који не може поново бити употребљен, максимизира искоришћеност ресурса, а на крају употребног циклуса производ или услуга се поново враћају у производни процес како би створили нову вредност (Geissdoerfer, Savaget, Bocken, & Hultink., 2017). Окосницу концепта чини залагање да се у процесима емитује мало угљеника, ефикасно користе природни ресурси и постигне социјална инклузивност, услед чега исти не представља само средство за “озелењавање економије”, већ је пре свега инструмент за постизање одрживог развоја, кроз повећање дохотка, смањење сиромаштва и унапређење квалитета живота (European Commission Report, 2015).

Циљеви циркуларне економије прецизније су дефинисани следећим принципима (EMF, 2015, стр 22):

- очувати и побољшати природни капитал контролисањем ограничених залиха и уравнотежавањем токова обновљивих ресурса,
- оптимизирати производњу ресурса циркулирајућим производима и материјалима, остварити највећу употребљивост и вредности, у сваком тренутку, како у техничким, тако и у биолошким циклусима,
- промовисати учинковитост правовремено откривајући и решавајући проблем негативних екстерналија.

Прелазак на циркуларну економију подразумева сет измена у планирању економских и еколошких развојних стратегија (Tarrant, 2003, стр. 4). Како циркуларна економија почива на кружењу материјалних ресурса и

поновној употреби, процес транзиције линеарне у циркуларну економију захтева развијену инфраструктуру за управљање отпадом, знање и информисаност, осигурање ресурса, континуитет и нови поглед на економску стварност (Drljača, 2015).

У свом обиму, циркуларна економија постаје значајан део глобалне економије, ревидиране процене глобалног улагања у „чисту енергију“ само у 2015. години сугеришу цифру од чак 348,5 милијарди долара (BNEF, 2016a), док се предвиђа да ће овај износ до краја 2040. године порасти на нешто више од 7,8 билиона долара (BNEF, 2016b). Прекопотребан је ниско-угљенични модел економског раста како би се светска привреда обновила након глобалне економске кризе, а чију окосницу би чинио Зелени фонд, који би обезбедио нешто више од 100 милијарди УСД (IMF - Green Growth, 2020).

Имплементација модела циркуларне економије на тлу Републике Србије показује значајан потенцијал. Наиме, најзначајнији вид обновљивих извора енергије у Србији је енергија из биомасе и процењује се на 3,405 милиона тен (тона еквивалента нафте), док у укупном потенцијалу обновљивих извора енергије, биомаса учествује са 60,3%. Са највећим степеном искоришћења, издваја се енергија хидротокава, како бруто потенцијал воде које отичу у водотоцима на територији РС износи око 25.000 ГВт годишње (Енергетски портал, 2022). Са Глобалним индексом зелене економије (GGEI - Global Green Economy Index), који указује на степен испуњавања услова постојања и достигнутог нивоа развијености зелене економије, са цифром од 0,39 РС је на нивоу земаља из окружења (Босна и Херцеговина 0,34; Црна Гора 0,42; Северна Македонија 0,43; Хрватска 0,49), а на нижем нивоу у односу на развијене земље ЕУ попут Немачке (0,69), Данске (0,67), Француске (0,64) или пак САД-а (0,55) (Global Green Economy Index, 2022).

Укупни трошкови за заштиту животне средине у РС у 2018. години износили су 38.266,7 милиона динара, што је за 11,2% више него у претходној години. У структури истих учешће инвестиција за заштиту животне средине износило је 19,4%, док су текући издаци имали учешће од 80,6%. Највећи удео у структури инвестиција за заштиту животне средине имале су оне намењене управљању отпадом и износио је 42,2% (3.135,1 милиона динара). У истој години, трошкови за заштиту животне средине у бруто домаћем производу учествовали су са 0,8% (РЗС, 2019). Процентом стања еколошке инфраструктуре у Србији оцењено је да ће укупни трошкови испуњавања захтева ЕУ везаних за животну средину бити око 10,6 милијарди евра (до 2030. године). Најзахтевнији сектори су воде (5,6 милијарди евра), отпад (2,8 милијарди евра) и индустријско загађење (1,3 милијарди евра) (Национална стратегија апроксимације животне средине, 2011). Истовремено, издвајања за заштиту животне средине у Србији не прелазе 0,25% БДП-а годишње (Green european foundation, 2017). У којој мери је значајно да ова издвајања буду већа, како је пандемија COVID-19 утицала на економију РС и колики су домети модела циркуларне економије у превладавању последица кризе, биће речи у тексту који следи.

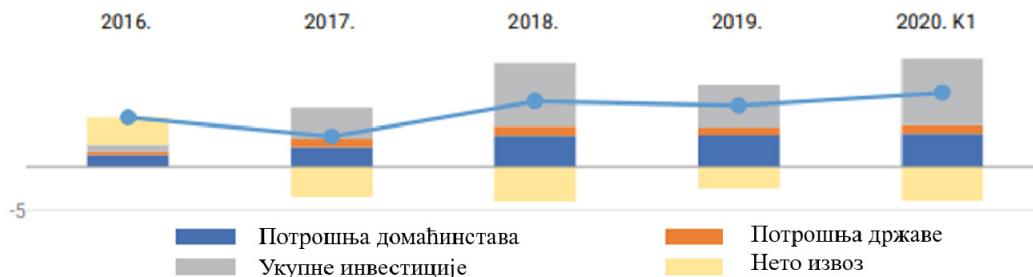
3. ЕКОНОМСКЕ ПОСЛЕДИЦЕ КРИЗЕ ИЗАЗВАНЕ ПАНДЕМИЈОМ COVID-19 У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Здравствена криза проузрокована вирусом COVID-19 праћена је социјалном и економском кризом, које су се на различите начине манифестовале у различитим државама. Наиме, мера у којој је свака од држава била погођена пандемијом, зависила је од тренутног стања њених макроекономских варијабли и нивоа припремљености за функционисање у новонасталим ванредним околностима. Значајан пад БДП-а на међународном нивоу праћен је опадањем производње, порастом стопе незапослености и смањењем бруто зарада. С тим у вези у тексту који следи биће дат преглед утицаја COVID-19 на привреду РС, са посебним фокусом на мала и средња предузећа. Биће сагледани и економски ефекти кризе у земљама ЕУ, а како би се направила својеврсна компарација.

Када је реч о утицајима пандемије COVID-19 на економију ЕУ, треба напоменути да се они различито манифестују како у различитим државама чланицама услед специфичних карактеристика иманентних различитим привредним системима, тако и у различитим секторима (Hale, Angrist, Kira, Petherick, Phillips, & Webster, 2020). Земље (Шпанија, Италија, Француска, Хрватска) које су доживеле највећи пад БДП-а (више од 10%) су земље првенствено оријентисане на туризам, хотелијерство, угоститељство, транспорт, трговину. Број туристичких резервација током 2020. године смањен је за 90% у односу на исти период претходне године, изгубљено је око 6 милиона радних места, уз велики пад прихода у туризму. Поред побројаних, највећи пад забележе је и у следећим секторима - услугама смештаја и исхране, уметности, забави и другим услужним делатностима (-6% у односу на други квартал 2019. године). Пољопривреда, шумарство и рибарство, финансијске и осигуравајуће делатности, с друге стране, имале су најнижи пад (-0,8% у односу на претходни квартал). Приватна, инвестициона и државна потрошња у ЕУ смањиле су се у првом кварталу 2020. године за 4,7%; 4,3% и 0,4% респективно (ММФ, 2020). Изразит је и негативан утицај пандемије на кретања на тржишту рада, изазивајући раст стопе незапослености на 9% у 2020. години (7,9% у 2021.). Нарочито високе стопе незапослености имале су Грчка 19,9%, Шпанија 18,9%, Италија 11,8%, Француска 10,1%. Најнижу стопу незапослености остварила је Немачка, свега 4% (Statista, 2022).

Економски ефекти кризе узроковане пандемијом COVID-19 у Републици Србији вишеструки су и значајни. Манифестују се посредством промена у спољном сектору (извоз, стране директне институције, секторске варијабле), контракција у финансијском сектору, као и падом потрошње и инвестиција. Међутим, услед повољних макроекономских показатеља у периоду пре кризе, који се најпре огледају у повољном износу буџетског дефицита од 0,2% БДП-а у 2019. години у поређењу са оним од 6,2% БДП-а у 2014. години, порасту

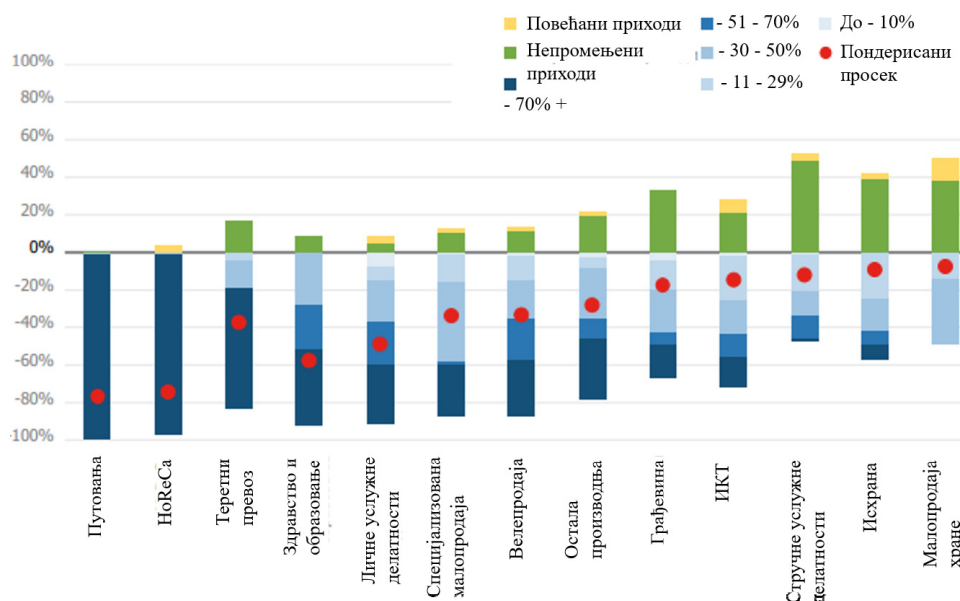
јавних прихода на 42,1% у 2019. години у односу на са 39% колико су износили у 2014. години, смањењу јавних расхода са 45,2% у 2014. на 42,3% у 2019. (WB, 2020), паду јавног дуга као процената БДП-а са 67,5% у 2014. на 52% у 2019. години (МФИН, 2020), те расту БДП-а узрокованом појачаном инвестиционом активношћу (НБС, 2020а) и експанзијом српске привредне активности од јаких 4,2% у 2019. години (МФИН, 2020), последице кризе по српску економију били су блажи но у осталим земљама Западног Балкана и појединим земљама ЕУ. Тако, криза је узроковала смањење БДП Републике Србије у поређењу са истим периодом претходне године по стопи од 6,4% у другом кварталу 2020. године и пад десезонираног БДП-а од 9,2%. Јавни дуг у Србији процењује се на 59% БДП-а, а фискални дефицит на 7% БДП-а (WB, 2020). Надаље, у периоду непосредно пре кризе, привреду Србије, одликовала је релативна отвореност, како је однос извоза и БДП-а био нешто виши од 50%, да би услед депресијације глобалне тражње услед ограничења кретања робе на главним извозним тржиштима, извоз у РС бележио пад од 9,5% за период јануар 2020. - мај 2020. (РЗС, 2020а) (Слика 1).

Слика 1: Кретање БДП-а РС (по кључним агрегатима), у процентима, за период 2016 - 2020. Извор: НБС, 2020б

Повољна макроекономска слика Србије у годинама које су претходиле пандемији (од 2016. до 2019.) огледала се и на подручју запослености. Привреда земље била је богатија за 70.000 радних места, у којима су са чак 89% улествовао производња, трговина, угоститељство, грађевинарство и професионалне активности (РЗС, 2020с). Укупна стопа запослености на почетку COVID-19 износила је 48,7% (РЗС, 2020б). У Србији је током 2020. године изгубљено укупно 97.100 радних места (посао је изгубило 59.900 мушкараца и 37.200 жена), просечно стварно радно време током недеље смањено је за 7,5%, више од 185.200 особа у „радно способној“ популацији није радило нити је тражило посао (РЗС, 2020с).

На нивоу сектора, слично као и у ЕУ, и у Србији, током 2020. године, највећи пад забележен је у сектору уметности, рекреацији и осталим услугама (32% у односу на исти период претходне године), иза чега следе професионалне услуге (21%), трговина, транспорт и угоститељство (17%) и прерађивачка индустрија, рударство и друга тврда индустрија (8%) (РЗС, 2020д). На кризу није остала имуна ни културна и креативна индустрија, посебно они њени сегменти чији привредни субјекти организују свој рад на затвореном или пак у виду наступа уживо (UNESCO, 2020). Индустријска производња опала је за 17%, највише индустријска производња моторних возила, намештаја, текстила и одеће и одевних предмета (84%, 54%, 62% и 46% респективно) (РЗС, 2020е). На другој страни, најмање погођени сектори били су пољопривреда и прехранбени сектор, са изузетком пољопривредних и зелених пијаца, које су погођене мерама физичке дистанце, као и професионалне услужне делатности (CEVES, 2020) (Слика 2).

Слика 2: Економски утицај кризе на приходе сектора у РС (у поређењу са пондерисаним просеком) Извор: CEVES, 2020

Премда се економија Србије нашла на јаком удару здравствене кризе узроковане пандемијом вируса COVID-19, привредни субјекти који своју пословну делатност реализују на њеном тлу, показали су задовољавајући степен отпорности. Привредна активност се полако почела побољшавати у другом кварталу 2020. године, првенствено у периоду мај - јул 2020. У истом интервалу извоз МСП порастао је за чак 16%, односно 10% у поређењу са претходним месецом. Слично, премда је петина МСП била приморана да, под утицајем почетног налета кризе, ограничи безмало целокупно пословање, додатних 49% МСП одржало је у континуитету своју пословну делатност у знатно смањеном капацитетом и поред недостатка ресурса. Велики привредни субјекти, на другој страни, претрпели су озбиљне последице како су у одсуству адаптивних способности, пропустили да се благовремено прилагоде брзо мењајућем, кризним дешавањима обојеном окружењу (CEVES, 2020).

Кризна дешавања глобалних размера и без преседана како по силини утицаја, тако и по обухвату, попут пандемије COVID-19, несумњиво захтевају одговор Влада држава. Политички естаблишменти држава донели су мере са циљем сузбијања утицаја кризе, те потпомагања опоравка и регенерације нарушених привреда. Изузетак није била ни наша земља. У тексту који следи биће побројане мере подршке привреди и становништву у превладавању кризе уведене од стране Владе РС и анализирани њихови ефекти.

4. МЕРЕ ЗА УБЛАЖАВАЊЕ НЕГАТИВНИХ УТИЦАЈА COVID-19 НА ПРИВРЕДУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

На нивоу великог броја земаља света и 36 земаља ЕУ донесене су разноврсне мере зарад ублажавања негативних последица здравствене кризе. И док се релативно мали број земаља определио само за један вид мера, већина је комбиновала две или три мере, па тако када је реч о мерама пореске политике, велики број земаља определио се за меру одлагања пријаве и плаћања ПДВ-а (Хрватска, Аустрија, Чешка, Пољска, Грчка, Кипар, Турска, Немачка, Данска, Норвешка, Шведска, Велика Британија, Летонија и Малта), као и умањење пореза и доприноса (Мађарска, Португал, Босна и Херцеговина, Финска и Италија), у оквиру мера фискалних давања предњачиле су субвенције малим и средњим предузећима (чак 17 земаља се определило за ову меру, Немачка и Велика Британија дале су директну помоћ, док су Аустрија и Немачка исплатиле накнаду за радно време које запослени није провео на послу услед недостатка посла) и исплата минималних зарада, док су мере очувања ликвидности подразумевале олакшано добијање кредита и давање гаранција пословним банкама од стране државе за одобрене кредите привреди (Италија је обезбедила највећа средства, 19% БДП-а, Холандија и Албанија најмања, 0,2% и 0,7% БДП-а, респективно) (Naled, 2020).

У Републици Србији, укупна вредност мера уведених током 2020. године износила је око 12,5% БДП-а, односно 675,9 милијарди динара. Највећим делом биле су усмерене на помоћ становнишву и привреди. Реализоване су у облику три пакета (Табела 1).

Први пакет мера, био је комбинација мера пореске политике, директних давања и мера за одржање ликвидности привредних субјеката, те осталих мера попут увођења мораторијума на кредите и финансијски лизинг и олакшаног издавања дужничких хартија од вредности. Његова вредност била је 608,3 милијарде динара, односно 11% БДП-а. До краја октобра искоришћено је 506,3 милијарди динара, 9% БДП-а (Оцена антикризног програма економских мера, Фискални савет, април 2020. године).

Други пакет мера структуриран је из мера пореске политике и директних давања из буџета. Постојала су ограничења која се односе на смањење броја запослених и прописане су казне за њихово непоштовање. Износио је 66 милијарди динара, или 1,2% БДП-а. Процена Министарства финансија је да је око 235 хиљада привредних субјеката, који запошљавају око милион и 50 хиљада радника, користило ову меру (CCI France Serbie, 2020).

Трећи пакет мера имао је секторски карактер и био је намењен искључиво привредним субјектима који се баве туризмом (хотели и туристичке агенције). Најмањи по обима, вредео је 1,6 милијарди динара, 0,03% БДП-а. Први јавни позив подразумевао је давање бесповратне помоћи хотелима и то у износу од 350 евра по индивидуалном лежају и 150 евра по смештајној јединици (соби), док је други јавни позив био намењен туристичким агенцијама. Трећи пакет помоћи искористило је 312 хотела и 90 туристичких агенција.

Табела 1: Преглед економских мера за подршку привреди и очување радних места у време пандемије COVID-19 у РС

Вид мере	Опис мере	Процењена вредност (у милијардама динара)	Процењена вр. (као %БДП-а)
Мере пореске политике	Одлагање плаћања пореза на зараде и доприноса за приватни сектор, током трајања ванредног стања, уз каснију отплату настале обавезе у ратама, са почетком најраније од 2021. године	140	2,5
	Одлагање плаћања аконтација пореза на добит правних лица у другом кварталу	21	0,4
	Ослобађање давалаца донација од обавезе плаћања ПДВ-а	/	/
	Укупно	161	2,9

Директни подстицаји приватном сектору	Директна помоћ предузетницима који се паушално опорезују и који плаћају порез на стварни приход, микро, малим и средњим предузећима у приватном сектору - уплата помоћи у висини минималне зараде (за време трајања ванредног стања - претпоставка три месеца, тј. три минималне зараде)	92,8	1,7
	Директна помоћ великим предузећима у приватном сектору, уплата помоћи у висини 50% нето минималне зараде (током трајања ванредног стања), а за запослене којима је решењем утврђен престанак рада (чланови 116 и 117 Закона о раду)	4,5	0,1
	Укупно	97,3	1,8
Мере за очување ликвидности предузећа	Програм финансијске подршке привреди у условима кризе COVID-19 преко Фонда за развој	24	0,4
	Гарантна шема за подршку привреди у условима кризе COVID-19	240	4,4
	Укупно	264	4,8
Остале мере	Мораторијум на исплату дивиденди до краја године, осим за јавна предузећа и губитак пореза на дивиденде по том основу	16	0,3
	Фискални стимуланс - подстицање домаће тражње	70	1,3
	Укупно	86	1,6
Процена фискалних ефеката мера		368,3	6,8

Извор: Влада Републике Србије, 2020

Широки и свеобухватни пакети мера, спроведени на тлу РС, показали су се као добра одлука у условима када су креатори политика, суочени са недостатком времена, били онемогућени да донесу таргетирање мере. Мера директних давања у виду исплате три минималне зараде, несумњиво је допринела опстанку великог броја привредних субјеката, понајвише микро и малих. Други пакет мера, помогао је предузећима у исплати зарада радницима, чиме се индиректно деловало и на становништво. Треба напоменути и то да се, како би обезбедила финансијска средства за увођење мера, које су омогућиле опстанак нешто више од 50% регистрованих привредних субјеката у Србији, држава задужила у иностранству, као и да су мере уведене са закашњењем, услед чега је један део привредних субјеката отпустио раднике. Неспорно је и то да овакви обимни пакети мера, треба да буду праћени другим, персонификованим секторским пакетима, у времену које следи.

5. ПОТЕНЦИЈАЛНА ПОДРУЧЈА ПРИМЕНЕ ЦЕ ПОСЛОВНИХ МОДЕЛА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

С обзиром на то да циркуларна економија води стварању независнијег друштва и привреде, подржава правилнију расподелу лако доступних природних ресурса и фокусира се на иновације и знање, кроз интензивну повезаност, кохезију и сарадњу на релацији индустрија - академска заједница, креатори политике ЕУ, управо овај концепт апострофирају у контексту опоравка након пандемије COVID-19, те истичу значај својеврсног “зеленог” опоравка. Економски инструменти за подршку преласку на циркуларне пословне моделе, саставни су део многих докумената динетих на нивоу ЕУ. Неки од најзначајнијих су Акциони план за циркуларну економију, Зелени договор, Агенда 2030 циљева одрживог развоја (European Commission, 2021). Усвајањем ових докумената, утемељен је на одрживом пословању усмерен економски развој, али и план опоравка од рецесије изазване здравственом кризом, како земаља чланица ЕУ, тако и свих држава на тлу Европе.

Процес зелене транзиције, под покровитељством иницијатива ЕУ, у Републици Србији, отпочео је и у периоду који је претходио пандемији. Тако, између 2000. и 2018. године, ЕУ је усмерила око 402 милиона евра на пројекте заштите животне средине у Србији, док су српске инвестиције износиле приближно 196 милиона евра. У оквиру пакета помоћи привредама Западног Балкана, ЕУ је ка РС усмерила 186,8 милиона евра, од чега је 15 милиона евра опредељено за решавање здравствене кризе; 78,4 милиона евра за социјални и економски опоравак и 93,4 милиона евра за подршку пословању у јавном сектору (European Council, 2021).

Србија је међу првима из региона Западни Балкан израдила Мапу пута за циркуларну економију, документ од стратешког значаја у погледу препорука за транзицију ка одрживом пословању заснованом на ЦЕ моделима. Ови модели увршћени су и у нову Стратегију индустријализације Републике Србије за период од 2021. до 2030. године. У периоду опоравка од здравствене кризе, од круцијалне је важности у потпуности модификовати актуелну ресурсну политику РС, унапредити, иновирати и ускладити доминантне пословне моделе са ЦЕ моделима, а све са циљем бржег опоравка и јачања конкурентности националне привреде.

Активности у оквиру процеса зелене транзиције и опоравка захтевају да буду вођене између креатора политика у РС и носиоца привредног делања. Приоритетни сектори, идентификовани као носиоца промена, су

произвођачка индустрија где треба одредити приоритете за оне њене делове у којима се циркуларни утицаји могу постићи уз најниже трошкове, залгати се за пореску политику која кажњава прекомерну и неадекватну употреба ресурса и награђује циркуларне пословне моделе; храна и пољопривреда обзиром да се у РС годишње баци око 250.000 тона хране, док 5,5% становништва живи са мање од 1,90 долара дневно (The World Bank, 2017); сектор амбалаже и пластике како је 2016. године амбалажа чинила 45,3% укупне домаће производње пластике, а за којом следе плоче, цеви и профили (33%), грађевински производи (15%) и остали производи од пластике (6,7%) (UNDP, 2016) и грађевинска индустрија, услед чињенице да у земљи није успостављена рециклажа отпада од грађења и рушења, нити постоје посебне депоније за грађевински отпад.

Према велики привредни субјекти, захваљујући својим капацитетима, лакше имплементирају и остварују користи од ЦЕ пословних модела, главни носиоци промена у процесу зелене транзиције су мала и средња предузећа. Унапређење ресурсне ефикасности, уштеда у трошковима материјала, раст конкурентности услед здравијих производа, освајање нових тржишта, веће могућности за иновирање и запошљавање, неки су од разлога због којих управо ови привредни субјекти опредељују успешност процеса зелене транзиције (Rizos, Behrens, Kafyeke, Hirschnitz-Garbers & Ioannou, 2015). Ништа другачије није ни у Србији.

Прелазак на ЦЕ пословне мере, унутар сектора који за то показује највећи потенцијал, а на нивоу малих и средњих привредних субјеката, захтева примену читавог пакета мера које се могу поделити у три велике групе: регулаторне, економске и институционалне (Behrens, 2004) (Табела 2).

Табела 2: Оквир за спровођење транзиције на ЦЕ моделе

Група мера	Опис мера	Опис активности
Регулаторне мере	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Израда Програма за увођење циркуларне економије ▪ Постављање основа за спровођење мера за управљање отпадом и употребу биомасе ▪ Увођење депонијске таксе ▪ Креирање јавне политике за смањење употребе пластике ▪ Утврдити индикаторе за праћење транзиције ка циркуларној економији ▪ Израдити Закон о климатским променама и Закон о обновљивим изворима енергије ▪ Увести механизам мониторинга ЦЕ пракси ▪ Креирати смернице за умрежавање МСП 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Израда смерница за прелазак на ЦЕ ▪ Економски подстицаји за послодавце за зелена радна места ▪ Креирање инвестиционог и регулаторног плана транзиције на концепт ЦЕ
Економске мере	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Формирати зелени фонд за стимулацију зелених инвестиција ▪ Подстицати иновације, мера за циркуларни дизајн и примену еколошких материјала, производњу производа са дужим веком трајања ▪ Увести накнаду за нарушавање животне средине по начелу загађивач палћа ▪ Израдити cost-benefit анализе ефеката за секторе из Мапе пута за циркуларну економију 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Стимулативне мере за индустрију за пословање према принципима ЦЕ ▪ Мониторинг степена циркуларности и годишње извештавање о оствареним резултатима ▪ Транспарентност финансијских података о напретку компанија у ЦЕ
Институционалне мере	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Извршити реформу регулаторног оквира у контексту ЦЕ ▪ Установити квартално извештавање о транзицији ка зеленој економији ▪ Формирати посебне секторске радне групе за анализу сектора са потенцијалом за транзицију ка ЦЕ 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Обука запослених о концепту ЦЕ ▪ Мониторинг степена циркуларности и годишње извештавање о оствареним резултатима

Извор: Аутори на основу Камберовић, Митровић & Бехренс, 2020

6. ЗАКЉУЧАК

Вишегодишњи позитивни економски трендови, карактеристични за привреду Републике Србије, нагло су прекинути у 2020. години избијањем глобалне здравствене и економске кризе проузроковане пандемијом вирусом COVID-19.

У циљу опоравка повређене привреде, креиран је читав пакет фискалних и монетарних мера за спречавање негативних економских ефеката пандемије, чија је укупна вредност у Републици Србији износила око 675,9 милијарди динара. Мере су биле усмерене ка најугроженијим слојевима становништва, као и на услед деловање пандемије, најрањивије привредне секторе. Широке и свеобухватне, показале су се добрим решењем, обзиром да су донете у кризним временима, у недостатку времена, ресурса и маневарског простора за осмишљавање нешто селективнијих и циљанијих пакета мера. Несумњиво је и да у временима која долазе, већ реализоване мере, треба да буду обогаћене мерама оријентисаним ка конкретним делатностима и привредним субјектима.

Опредељење Републике Србије, да крене путем својеврсне транзиције ка циркуларној економији, декларисано у годинама које су претходиле здравственој кризи, у време пандемије, само је потврђено, како се показало да управо “зелени” опоравак и имплементација ЦЕ пословних модела, по својој природи, поседују највећи

потенцијал за превладавање последица кризе. У оквиру свеобухватног приступа увођењу циркуларне економије у нашој земљи, као кључни идентификовани су сектори произвођачке индустрије, хране и пољопривреде, амбалаже и пластике и грађевинске индустрије, док су мала и средња предузећа, препозната као привредни субјекти са највећим потенцијалом да буду предводници промена ка одрживом пословању у РС. Имплементација циркуларности, на нивоу ових компанија, подразумева примену разноврсних, значајних и дубинских мера које се могу поделити у три групе - регулаторне, економске и институционалне, а које захтевају спровођење комплементарних активности.

У складу са свим реченим, допринос овог рада, огледа се у указивању на значај циркуларне економије као инструмента за превладавање негативних последица кризе, као и да питања одрживости морају бити инкорпорирана у националне стратегије привредног развоја РС, да иницијативе за кључне промене морају бити праћене подршком извршне власти кроз дефинисане приоритете рада Владе и усвајањем стратешких докумената, а мала и средња предузећа препозната као нарочито важни привредни актери у том процесу.

Ограничење овог истраживања, везано је за то што се није бавило развијањем методологије за прикупљање и анализу података о доприносу ЦЕ, како привредном развоју РС, тако и опоравку од пандемије. Такође није квантификовани ни у којој мери имплементација регулаторних, економских и институционалних мера, посредством одговарајућих индикатора, доприноси повећању циркуларности наше привреде. Све ово могло би бити тема неких даљих истраживања.

РЕФЕРЕНЦЕ

Behrens, A. (2004). *Environmental policy instruments for dematerialisation of the European Union*. Доступно на: https://www.researchgate.net/publication/228766017_Environmental_policy_instruments_for_dematerialisation_of_the_European_Union, приступљено: 20.03.2022.

Bloomberg New Energy Finance (BNEF). (2016a). *Clean energy investment in 2016 undershoots last year's record*. London and New York: Bloomberg.

Bloomberg New Energy Finance (BNEF). (2016b). *New energy outlook 2016*. New York: Bloomberg.

CCI France Serbie. (2020). *Други пакет државних мера помоћи привреди*. Доступно на: <https://www.cafs.rs/sr/novosti/n/news/drugi-paket-drzavnih-mera-pomoci-privredi-je-usvojen-i-ima-za-cilj-da-sacuva-radnamesta.html>, приступљено: 20.03.2022.

Центар за напредне економске студије (CEVES). (2020). *COVID криза и мала и средња предузећа у Србији: Процена утицаја и нацрт будућих сценарија*, Центар за напредне економске студије, уз подршку Светске Банке.

Drlijača, M. (2015). *The transition from linear to circular economy (Concept of efficient waste management)*. III International Conference: Quality System Condition for Successful Business and Competitiveness. (pp 35-44). Vrnjačka Banja: Association for Quality and Standardization of Serbia.

EMF (2015). *Growth Within: A Circular Economy Vision for a Competitive Europe*. Ellen MacArthur Foundation.

Енергетски портал. Обновљиви извори енергије. Доступно на: <https://www.energetskiportal.rs/obnovljivi-izvori-energije/>, приступљено: 18.02.2022.

European Commission Report. (2015). Доступно на: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/report_serbia_15.pdf, приступљено: 05.03.2022.

European Commission. (2021). *Circular Economy Action Plan, For a cleaner and more competitive Europe*. Доступно на: https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf, приступљено: 24.02.2022.

European Council. (2021). *EU Response to the coronavirus crisis in the Western Balkans*. Доступно на: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/economic-support-to-western-balkans/>, приступљено: 24.02.2022.

Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, M.P. N. & Hultink, J. E. (2017). The Circular Economy - A new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*, 143, 757-768.

Global Green Economy Index. Доступно на: https://dualcitizeninc.com/global-green-economy-index/index.php#interior_section_link, приступљено: 23.02.2022.

Green european foundation. (2017). *Трансформације економије на Балкану: Промена јавне политике, а не климе, Република Србија и општи поглед на зелену економију*. Београд.

Hale, T., Angrist, N., Kira, B., Petherick, A., Phillips, T. & Webster, S. (2020). *Variation in Government Responses to COVID-19*. BSG Working Paper Series. BSG-WP-2020/032 Version 6.0. Доступно на: www.bsg.ox.ac.uk/covidtracker, приступљено: 19.02.2022

- IMF - Green Growth. (2020). Доступно на: <https://www.greengrowthknowledge.org/page/explore-green-growth>, приступљено: 04.03.2022.
- Камберовић, С., Митровић, С. & Бехренс, А. (2020). *ГАП анализа могућности за економско јачање применом одрживих пословних модела након пандемије COVID-19 у Републици Србији*. Мисија ОЕБС-а у Србији.
- Министарство финансија (МФИН). (2020). Макроекономски и фискални подаци. Доступно на: <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti/makроекономски-i-fiskalni-podaci/>, приступљено: 15.03.2022.
- Национална стратегија апроксимације животне средине. (2011). Доступно на: <http://www.misp-serbia.rs/wp-content/uploads/2010/05/EAS-Strategija-SRP-FINAL.pdf>, приступљено: 02.02.2022.
- Naled. (2020). *COVID-19: Одговор Европе, Упоредна анализа мера за подршку привреди и очување радних места*. Доступно на: https://naled.rs/htdocs/Files/05055/COVID-19-Odgovor_Evropske-Uperedna_analiza.pdf, приступљено: 18.03.2022.
- Народна банка Србије (НБС). (2020а). *Извештај о инфлацији*, Доступно на: https://nbs.rs/export/download/pdf_ioi/inflation_report_05_2020.pdf, приступљено: 15.03.2022.
- Народна банка Србије (НБС). (2020б). *Макроекономска кретања у Србији*. Доступно на: https://www.nbs.rs/internet/english/18/18_3/presentation_invest.pdf, приступљено: 15.03.2022.
- Организација Уједињених Нација за образовање, науку и културу (UNESCO). (2020). *Процена социјално-економског утицаја COVID-19 на сектор културе у Србији*. UNESCO.
- Републички завод за статистику (РЗС). (2019). *Трошкови за заштиту животне средине 2018*. Доступно на: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20191120-troskovi-za-zastitu-zivotne-sredine-2018/>, приступљено: 17.03.2022.
- Републички завод за статистику (РЗС). (2020а). *Извоз и увоз по земљи одредишта/порекла*. Доступно на: <https://www.stat.gov.rs/enus/oblasti/spoljna-trgovina/spoljnotrgovinski-robni-promet/>, приступљено: 17.03.2022.
- Републички завод за статистику (РЗС). (2020б). *Анкета о радној снази у Републици Србији 2019*, Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/PdfE/G20205658.pdf>, приступљено: 16.03.2022.
- Републички завод за статистику (РЗС). (2020с). *Анкета о радној снази први квартал 2020, Статистичка публикација*. Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/PdfE/G20201135.pdf>, приступљено: 16.03.2022.
- Републички завод за статистику (РЗС). (2020д). *Квартални бруто домаћи производ у Републици Србији, други квартал 2020*. Статистичко саопштење, ISSN 0353-9555, Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/PdfE/G20201245.pdf>, приступљено: 16.03.2022.
- Републички завод за статистику (РЗС). (2020е). *Месечни статистички билтен*, Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20203007.pdf>, приступљено: 16.03.2022.
- Rizos, V., Behrens, A., Kafyke, T., Hirschnitz-Garbers, M. & Ioannou, A. (2015). *The Circular Economy Barriers and Opportunities for SMEs*, (2015), CEPS Publication, Доступно на: <https://www.ceps.eu/download/publication/?id=9071&pdf=WD412%20GreenEconet%20SMEs%20Circular%20Economy.pdf>, приступљено: 25.03.2022.
- Statista. (2022). *Unemployment rate in the European Union as of February 2022, by country*, Доступно на: <https://www.statista.com/statistics/1115276/unemployment-in-europe-by-country/>, приступљено: 06.02.2022.
- Tarrant M. (2003). *Critical infrastructure emergency risk management and assurance - Handbook*, Emergency management Australia.
- The World Bank. (2017). *Poverty Serbia*. Доступно на: <https://data.worldbank.org/topic/poverty?locations=RS>, приступљено: 27.03.2022.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2016). *Србија, водич за пластику*. Доступно на: https://www.rs.undp.org/content/dam/serbia/undp_rs_Vodic%20za%20jednokratnu%20plastiku.pdf, приступљено: 25.03.2022.
- Влада Републике Србије. (2020). *Програм Економских мера за смањивање негативних ефеката проузрокованих пандемијом вируса COVID-19 и подршку привреди Србије*. Доступно на: https://www.privreda.gov.rs/sites/default/files/inline-files/Ekonomske-Mere_prezentacija_konacno.pdf, приступљено: 05.03.2022.
- World Bank (WB). (2020). *The Economic and Social Impact of COVID-19: Western Balkans Outlook*, Western Balkans regular economic report No. 17, World Bank, Доступно на: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/606131588087679463/pdf/The-Economic-and-Social-Impact-of-COVID-19-Western-Balkans-Outlook.pdf>, приступљено: 16.03.2022.